

LITTERATUR

EN RYSK HUMANISTS SYN PÅ BOLSEJIVISMEN OCH EUROPAS FRAMTID

Av socialrådet GUNNAR LÖWEGREN, Ålsten

Den i somras avlidne ryske historiefilosofen *Nicolas Berdiaeff* blev i mitten av 1920-talet uppmärksammas genom sin bok »En ny medeltid». Sedan dess har han på franska utgivit femton böcker och var under ett flertal år bosatt i Frankrike. I likhet med så många andra ryska lärde — t. ex. rättssociologen Georges Gurvitch, vilken även han sedan länge har överflyttat till Frankrike och där innehar professor, är Berdiaeff en osedvanligt beläst man, specialist på modern tysk och fransk filosofi. Han anser sig känna till, förstå, sympatisera med Västerlandet, men har i allt väsentligt förblivit ryssen som förföljer rysk tradition och tagit till uppgift att förklara ryskt väsen för västerlänningarna. Just däri ligger hans betydelse. Vi ha mycket att lära av honom såväl om det »eviga» Ryssland som om dess nuvarande fas under bolsjevikisk diktatur. Humanist och spiritualistisk filosof som Berdiaeff är, deklarerar han sig som motståndare till bolsjeivismen. Men han bedömer den ur andra synpunkter än vi, betraktar den framförallt som en etapp framemot den ryske andens emanciperings och dess segertåg genom världen.

För ungefär ett år sedan utgav han på Delachaux & Niestles förlag i Neuchâtel en sammanfattning av sin ståndpunkt i tidens mest brännande frågor samt gav den titeln »På tröskeln till en ny epok».¹ Jag känner ej till någon av hans andra böcker som ger en så överskådlig och fullständig framställning av hans åsiktsvärld och dess nära samband med ryskt 1800-tals intellektuella tradition på kristen grund.

Redan av bokens titel framgår att Berdiaeff tror oss alla gå en helt ny tid till möte. Den hittillsvarande, framför allt västerländskt betonade civilisationen står, anser han, mitt uppe i en av de största kriser den upplevt och kommer att utgå ur den i starkt förändrad form. Därmed pretenderar han ej att uttala något nytt: »med undantag för ett fåtal äro alla överens» om att så är förhållandet. Det specifika för Berdiaeff är i stället, att han anser ett tillfrisknande möjligt endast om Västerlandet emottager en andlig blodinfusion från Ryssland och av det anammar den andens ödmjukhet som möjliggör att förena personlig frihet med allmän gemenskap, den uppgift Västerlandet hittills stupat på.

Den västerländska civilisationens människa befinner sig enligt Berdiaeff i ett disharmoniskt stadium, på väg att »avhumaniseras». Hon

¹ Boken har översatts till svenska och utgivits på Diakonistyrelsens förlag.

går förlorad i tidens hastiga lopp.» Hennes andliga och moraliska tillväxt har icke ökats i proportion till hennes tekniska makt och hon blir alltmer benägen att förneka en allmängiltig moral. Berusad av sina tekniska färdigheter, tror hon sig förmå allt och utvecklar en frenetisk verksamhetsiver, utan att förstå, att hon i stället alltmer blir en slav i irrationella krafterns tjänst, andligt mer passiv, ledd av yttre faktorer, som deshumanisera henne och få henne att i kraft och makt se egenvärden vilka hon sätter till ledstjärnor.

Men humanism är medvetande om människans företrädesställning uti det universella livet och pliktkänsla inför hennes skapande kallelse, fordran att hennes andliga jag tjänar som hennes egen och hela livets förnuftsbundne ledare, i stället för att som nu det moderna livet är uppdelat i autonoma sfärer: den politiska, den ekonomiska, den andliga, vilka följa var sina mål och sakna gemensamma moraliska och religiösa principer.

Man har ansett den antika kulturen vara humanismens vagga. Men, säger Berdiaeff, under antiken var principen om människans absoluta värde ännu ej framförd och hennes andliga oberoende såväl av de kosmiska krafterna som av staten icke realiserad.

Renässansen återupplivade antiken, men utvecklade den ej, endast kopierade och uttunnade den därför allt mer. Likväl var det renässansen som samtidigt började hävda människans själv tillräcklighet gentemot Gud och därmed öppnade den konflikt mellan religiös och anti-religiös humanism vilken blev fröet till de senaste århundradenas andliga kris, då *de* funnits vilka betraktat Gud som människans fiende och hävdade, att människan var beroende enbart av naturliga och sociala krafter, alltså ofri gentemot dem.

Frankrike har länge ansetts för humanismens speciella företrädare. Men Berdiaeff utdömer dess form för humanism som föråldrad, när den förenats med individualism på ett sätt som upplöser grunden för ett samliv, när den för summan självständiga individer glömmert bort totalitetens sammanbindande kraft.

Hegel ersatte Kants dualism av naturens ordning och frihetens, fenomenen och noumena med en optimistisk monism. Verkligheten var i hans ögon rationell, friheten ett verk av en medveten nödvändighet. Det moraliskas autonomi förnekades. Det existerande erkändes som ett egenvärde. Teorien ledde till en historisk opportunist, till kulturn av det som *är* och på grund av sin styrka *skall* bli till — alltså till en apoteos av den historiska kraften och av segraren.

Nietzsches verk blev av omätlig betydelse. Han skapade övermänniskobegreppet inför vilket Gud och människan försvunno och förde därmed humanismen fram till randen av en avgrund. Själven var han i sin medkänsla oförmögen att göra minsta kryp skada och kunde ej fördraga staten, som han kallade det kallaste av alla odjur. Hans övermänniska, som han tänkt sig den, visste ej av att bruka våld och var fiende till alla övergrepp. Men hans lära var formad till att kunna vanställas och felriktas — liksom fallet varit med Rousseaus och Marx.' Hitler fann det tyska folket förberett att anamma övermänniskan, förutsatt att den uppträdde i tysk gestalt, och att slaviskt

underordna sig staten som övermänniskans maktform. Det lät Hitler kora sig till övermänniskan och skrudade honom i despotens statliga makt.

Den tyska våldstaten är visserligen ett förgånget stadium, men hitlerandan lever kvar. Med våld kunde våldet slås ned, men andligen står Västeuropa försvarslöst i saknad av en samlande andlig princip. Den religiöst-moraliska har det förkastat och det visar sig oförmöget att skapa en ny. Sartres existentialism låter tala om sig, men den kan icke bli en ny lösning. Som teori är den konstruktivt ofärdig: en ateism som förnekar det andliga, men samtidigt hävdar människans frihet. Hur originellt känslig psykolog Sartre än är, förblir hans system svagt, så länge det förnekar det andligas övervärde. Och dess praktiska omsättning? Mållös, utan moraliskt bärande princip — vad nytta kan mänskligheten vänta av människans skapande förmåga? För den sartreska existentialismen liksom för Carnus är livet endast träck och människan orsaksbunden. Hur skall hon då kunna uppställa mål ovan träcket och varifrån skall hon hämta material till sin nya skapelse? I Berdiaeffs ögon är därför Sartre endast en dekadent utan den skapande lågan, i brutal form en sista utlöpare av en raffinerad kultur.

Berövad andlig ledning har vår tid blivit materialistisk och dyrkar den mekaniska styrkan. All fransk individualism till trots har individen offrats på statens altare och vid sidan om den har tekniken, omhändertagen av vinstbegäret, avpersonliserat människan. Teknik och kapitalism ha blivit humanismens kräftsador — och de hade hunnit bli det flera årtionden innan staten växte ut till diktatorial. Det kapitalistiska systemet under vilket de materiella begären växa i stegrad grad är konstruerat för att ha ekonomisk vinst till kompass. Dess konstruktion är nu en gång sådan. Den materiella vinsten har med det vunnit företräde framför de mänskliga hänsynen. I jämförelse med det kapitalistiska systemet är till och med den »materialistiska historieuppfattningens fader», Karl Marx, humanist, ty han hävdar den mänskliga arbetskraften som varuvärdets upphov och vill efter mänskornas enskilda behov göra en fördelning av produktionens avkastning. Och dock uppvisar även marxismen inhumana drag i sin tro på teknikens och industrialiseringens förhärskande roll och dess tillerkännande av hegemoni åt flertalet, åt kollektiviteten.

Marxismen är emellertid icke Marx och den står i våra dagar splittrad mellan oförsonliga grupper: den som ville återinföra humanism och den som ville likt bolsjevismen förverkliga en despotisk totalitarism, som via utförande av våld och grymhet givit inhumanismen dess mest extrema form, dess rent demoniska drag.

Som en motsats till denna inhumana bolsjevism och detta utlevda Västerland uppställer Berdiaeff det »eviga Ryssland», det Ryssland som kanske utåt aldrig varit synbart och inåt aldrig tagit fast form, men in nuce likväl alltid funnits till som det innersta i ryskt väsen. Religiöst humant är det predisponerat att genomföra förändligandet av det som hittills levt under en materialistisk regim.

Det ryska folket har alltid varit religiöst, socialistiskt, kommunist-

tiskt och som följd därav har dess dagliga liv och dess sammanslutningar utövats i gemenskapens former, men utan att därmed förtrycka personligheten hos den enskilde. I Ryssland, säger Berdiaeff, är personlighet av högre dignitet än ägande, medan i Västerlandet en person ofta uppskattas efter vad han äger. Det okonventionella, formfria, rent av nonchalanta och för en västerlänning bohemaktiga i ryska sällskapsvanor, där vem helst ogenerat kommer in eller går ut ur ett hem, en salong, och utan hänsyn till stånd och klasser konversationen och dispyten pågår mellan alla de närvarande, är ett bland många uttryck för denna ryska gemenskaphetsanda, för vilka eljest de gamla ryska byalagen voro de mest betecknande.

Under hela 1800-talet var den ryska intelligensen socialistisk, icke i den mening man i Västerlandet tar ordet, utan på ryskt sätt som en frivillig gemenskap för samarbete och som en fallenhet för hänsyn till envars mänskliga värde.

Samtliga voro de profeter för en ny tid — den reaktionäre Leontjef lika fullt som den revolutionäre Herzen, högermannen Danielewski lika fullt som slavofilen Tschadaif. Och ingen av dem trodde på att Ryssland någonsin skulle kunna bli borgerligt, individualistiskt efter franskt mönster eller kapitalistiskt. De voro — i motsats till marxismen — övertygade om att utvecklingen i Ryssland skulle försiggå med överhoppande av det kapitalistiskt borgerliga stadiet — och de fingo rätt.

De voro även totalister, men även detta ej efter västerländsk uppfattning av ordet eller i den form det fått genom Hitlers och Stalins statstotalitarism, utan i sin vägran att uppdelas samhällslivet i autonoma sfärer och sin uppfattning av det andliga som det primära och den sammanbindande kraften i allt mänskligt liv.

Totalitarismen är en gammal rysk lära och 1800-talets skribenter följde den i sitt krav på samtidig lösning av alla frågor — moraliska, religiösa, politiska och ekonomiska. Totalitarismen var för dem en trosdogm och hade så varit redan på Ivan den förskräckliges tid, då man med hat talade om den »latinska» världen och som kättare bedömde envar vilken icke anslöt sig till den ortodoxa kyrkan.

I den formen urspårade totalitarismen och har ånyo gjort det i våra dagars bolsjevism, vilken även den fördömer envar som icke tillhör dess trossamfund som en kättare, värd att behandlas utan moraliska hänsyn. Gentemot en dylik äro löften och förbindelser icke bindande. Man har plikt att bekämpa honom med lögn, förtal, bedrägeri och våld.

Och likväl är ryssen även i våra dagar fylld av medkänsla för mänskligt lidande, har drag av översvallande medömkan och är redo till självupppoffring för att hjälpa sin nästa, är stundtals benägen att ifrågasätta värdet av all civilisation, där den ej fylles av ett gemensamhetsliv i tro och upppoffring.

Benägenhet att upppoffra civilisationens gåvor för sin tro är ett gammalt ryskt drag. Under 1800-talet hade såväl Puschkin som Lermontov perioder, då de ville draga sig tillbaka från världen. Gogol upplevde en sådan kris mot slutet av sitt liv. Tolstojs fall är alltför känt för

Litteratur

att särskilt behöva framhållas. För Berdiaeff äro vid sidan om Dostojewski just dessa fyra de främsta representanterna för det han sammanfattar under begreppet »det eviga Ryssland». Så kommer det sig att de ädla och goda dragen i ryskt väsen äro för honom de väsentliga, de oroväckande endast sekundära och tillfälliga, ty förvisso har ryssen även oroväckande drag, ombytthet, fallenhet för ytterligheter, är en starkt komplicerad natur.

Från den synpunkten bedömer han även bolsjevismen. Han tror icke på dess inneboende kraft, utan anser den som av övergående natur, som en tillfällig förblindelse. Att Stalin i några tal från de senare åren talat om humanism är för honom ett förebud om att även bolsjevismen är på väg att ändra kurs.

Fråga är om han i valet mellan Västerlandet och den likväl icke skulle giva bolsjevismen företrädet. I varje fall betonar han att under 1789 års franska revolution barbariet firade minst lika stora triumfer som under den ryska bolsjevismen. Det är nog icke förutan att han i bolsjevismen ser en hästkur som det ryska folket behövde genomgå för att nå det stadium, där den humana samlevnaden på kristen grund kan utkristalliseras. Förhoppningsfullt emotser han den dag, då det stadiet är uppnått och det »eviga Ryssland» kan bli sig självt.

Förutsättningarna till detta nya, helgade Ryssland förefinnas redan. De ligga i den ryska folksjälen, just i dess ovannämnda goda drag. Det är av dem Västerlandet har att lära, ty det är denna fond av religiös humanism som Västerlandet sedan långt tillbaka lidit brist på. Men det är i oundgängligt behov av den. Ty den förutan är det oförmöget att utbilda individualismen till ett personligt värde, förena frihet med samhällelig makt och på så sätt utbilda den teknik och industrialism, vilken en gång införd icke på nytt låter sig avskaffas, till en högre form av rättvisa och humanism. — Det är den gåva Ryssland kan bringa Västeuropa.

*

Så som Berdiaeff upplagt sin bok till en ciceron för västerlänning i ryskt väsen, är det helt naturligt att han väsentligen tagit fasta på sådana ryska drag som kunna vara föredömliga för Västerlandet. Men vid bedömandet av hans slutsatser får nog västerlänningen mer kritiskt urvälja såväl ryssens förtjänster som hans »oroväckande» drag.

Som alla ryska tänkare är Berdiaeff abstrakt, särskilt i framtidskonstruktioner. Han formar en värld av begrepp, men giver dem icke konkret form. Det konkreta vidrör han endast i sin kritik av det redan förefintliga.

Berdiaeff har även i hög grad teoretikerns benägenhet för generaliseringar och likgiltighet för alla sådana faktorer, som icke passa in i hans system. Framställningen av Västerlandets avigsidor och den ryska karaktärens förtjänster vittna tydligt därom. Allt i Västerlandet är ju ej just sådant som han skildrar det och Ryssland innefattar så pass många oroväckande drag, att Berdiaeffs bild måste framstå som en skönmålning.

Men det viktigaste är, att läsaren aldrig får upplysning om vari det frihet och gemenskap förenande element består, som enligt Berdiaeff skulle vara det typiskt ryska. Berdiaeff uppger att det finns ett oöversättbart ryskt ord för att beteckna det. Han antyder även aktens likhet med den kristnes samliv med Den heliga ande. Men dessa upplysningar hjälpa oss icke långt och samlivet med Den heliga ande tar sig väl närmast form av en undergivenhet under på förhand kända gudomliga bud, men har föga till övers för den självverksamhet inom politik och ekonomi som enligt rysk »totalitarism» skulle samordnas med den andliga verksamheten.

Någon vägledning för hur Västerlandet bör utbilda sin nya epok är boken sålunda ej, ej heller övertygar den oss om, att Ryssland skulle vara förmöget att lämna oss en dylik.

Däremot belyser den bjärt, hur olikartade, man skulle vara frestad säga oförenliga västerländska och ryska tänkesätt äro och huru föga vi i grund och botten äro skapade för en intimare samlevnad.

* * *

När jag läser Berdiaeffs bok har jag hela tiden i minnet Dostojevskis »Bröderna Karamasov» och ser för mig starjets Sosima, hur han icke vill möta våld med våld och icke tillrättavisar syndaren, utan djupt böjer sig till jorden, inför honom talande kärlekens ord; hör honom i sina samtal med Aljosja förkunna, att »från folket skall Rysslands räddning komma ... det skall gå emot ateism och ... bli ett enda rättroget Ryssland ... ty Ryssland är stort genom sin ödmjukhet ... och till sist skall även den mest fördärvade rike blygas inför den fattige över sin rikedom, men när den fattige ser denna ödmjukhet skall han förstå den andre, han skall frivilligt bereda plats för honom och återgälda hans ädla blygsel med glad vänlighet». Eller jag hör honom förkunna: »Tjänare måste finnas till i världen, men laga så att din tjänare är andligen friare än om han icke vore tjänare... Varför icke behandla tjänaren som en släkting, så jag upptager honom i min familj och gläder mig däröver.»

Andemeningen i sådana ord äro djupt mänskliga. De gripa oss hårt. Men beteckna de annat än tron på människans förmåga att totalt kunna omändra sin sinnesläggning? Kunna de utgöra grunden för en ny samhällsordning och ha de någonsin låtit sig förverkliga? Hur många gånger i historien ha icke människorna gripits av föreställningen, att om endast de och de reformerna eller den och den revolutionen genomföres, skola portarna stå öppna för en guldålder, ett tusenårigt rike, där människorna levde i frihet, jämlikhet och broderskap och i sin dagliga gärning behandlade varandra som bröder. Men ha icke alltid dessa drömmar fått ett brått slut — inför gilliotin, deportationer, koncentrationsläger! Samsas för övrigt alltid bröder och är ens familjen alltid härden för inbördes endräkt och ömsesidig ödmjukhet?

Litteratur

Att Berdiaeff är starkt påverkad av Dostojevski är påtagligt. Hans bok giver oss egentligen ingenting utöver Dostojevskis humana patos och siarord. Men Dostojevski innesluter sina drömmar i romanens form, varemot Berdiaeff utgiver dem som praktisk samhällslära.

Av rysk ödmjukhet och människokärlek, sådan Dostjevski skildrar den, har Västerlandet förvisso mycket att lära. De äro i förinnerligad form ett uttryck för Kristi lära. Och dock fordras annat för uppförande av en samhällsbyggnad. Oundgängligen förutsätter den västerlänningens praktiska sinne för realiteter och för det verkliga livets teknik.
